

Н. Р. Лагодич
А. Б. Пономаренко

ТАНКОВИЙ КОРОЛЬ РОДОМ ІЗ ТОМАШПОЛЯ. СТОРІНКИ ЖИТТЯ ІСААКА ЗАЛЬЦМАНА

Вінницький національний технічний університет

Анотація

Стаття присвячена діяльності видатного організатора виробництва танків в роки Другої світової війни Ісаака Мойсейовича Зальцмана, який походив з українського містечка Томашпіль.

Ключові слова: Ісаак Мойсейович Зальцман, Друга світова війна, евакуація промисловості, «Танкоград», виробництво танків.

Abstract

The article is dedicated to the activities of the famous organizer of the production of tanks during the Second World War, Isaac Mosseyevich Zaltsman, who came from the Ukrainian town Tomashpil.

Keywords: Isaac Mosseyevich Zaltsman, World War II, evacuation of industry, "Tankograd", production of tanks.

Серед легендарних воєначальників, які забезпечували перемогу у радянсько-німецькій війні, достойне місце займають не менш легендарні керівники військової промисловості, серед яких і «танковий король» Ісаак Мойсейович Зальцман. Особливо цікавим виявився той факт, що ця видатна постать пов'язана з Поділлям.

Народився Ісаак Мойсейович Зальцман 9 грудня 1905 року у Томашполі багатодітній єврейській сім'ї. Із сімох дітей Ісаак був найстаршим. Заробляти на хліб почав з 14 років. Закінчивши 4-класну гімназію, пішов працювати робітником на цукровий завод. Здібного хлопця направляють на навчання у Брацлавське профтехучилище, де він здобуває середню освіту і професію токаря. Коли пролунав клич про боротьбу з безпритульністю, Ісаак пішов працювати вихователем у Брацлавський дитячий будинок [1]. Саме там проявилися його організаторські здібності та уміння працювати з людьми, що стало в подальшому поштовхом до кар'єрного росту.

У 1929 році І. М. Зальцман став студентом Одеського індустріального інституту, після закінчення якого одержав призначення на прославлений Ленінградський завод «Красний путилівець», перейменований пізніше на Кіровський [2]. З 1938 року І. М. Зальцман, котрому було лише 33 роки, – директор цього заводу. Він завойовував свій авторитет справами, своєю принциповістю, умінням сміливо відстоювати свою точку зору, досягати успішного вирішення важливих державних завдань.

Уже в перші місяці радянсько-німецької війни під обстрілами ворога було налагоджено серійний випуск танків Т-34. Вони почали виходити з воріт заводу в серпні 1941 р. В умовах швидкого наступу гітлерівських військ основні потужності заводу були евакуйовані в Челябінськ. Разом із місцевим тракторним заводом й шістьма іншими перевезеними в тил підприємствами вони утворили знаменитий «Танкоград», де виробляли танки, САУ, іншу бронетехніку та боєприпаси. Офіційна назва «Танкограду» – Кіровський завод Наркомату танкової промисловості в м. Челябінську.

Прилетівши до Челябінська, Зальцман прийняв керівництво заводом. Отримавши завдання якомога швидше налаштувати випуск техніки для армії, Ісаак Мойсейович зібрав провідних фахівців і звернувся до них з емоційною промовою: «Нам зараз дуже потрібні танки, їх немає. Без танків зараз не можна. Я обіцяв Сталіну, що бойове завдання Батьківщини челябінські танкобудівники виконають з честю. Ми – ленінградці, харків'яни, москвичі, уральці – повинні злитися в дружний колектив і спільними зусиллями зробити небачене диво! Саме диво! В найкоротший термін налагодити випуск КВ. Не їж, не пий, але роби танки!..» [3]. Перші танки КВ, зібрані на «Танкограді», зупинили ворога під Москвою.

Поки було не завершеним будівництво корпусів, танки збиралися на морозі під відкритим небом. «День і ніч горіли вогнища, якими доводилося відігрівати зледенілий метал броні. Труднощів вистачало. Але ні холод, ні нестатки, ні відсутність підготовленої бази не могли завадити в

найкоротші терміни налагодити випуск бойових машин. Люди працювали по 16-18 і навіть 20 годин. Систематично недосипаючи і недоїдаючи, вони працювали з повною віддачею сил і не покидали своїх місць, поки не виконували дві-три норми за зміну,» – згадуватиме згодом Ісаак Мойсейович[3]. Якось директор побачив, що люди, працюючи на морозі чоботях, дуже мерзнуть, у той час, як дехто з керівництва привласнив собі валянки, призначені робітникам. Зальцман наказав їм негайно роззутися і віддати тепле взуття робітникам. Директор умів піклуватися про людей, серед яких було чимало підлітків.

Один із колишніх робітників Іван Грабар, який у 18 років був призначений бригадиром цеху, де виробляли знамениті Т-34, згадував: «Поруч з нами за верстатами працювали і зовсім діти. Тим, звичайно, важче було. Спали на ходу, могли сісти в кабінку танка і заснути, а ми бігали по цеху, шукали їх. Але і діти не скаржилися на втому і труднощі, як і ми, старші хлопці... Все ж розуміли: чим більше ми працюємо, тим ближче перемога».

В лютому 1942 р. Зальцмана направляють до Нижнього Тагілу, де за два місяці він налагодив масове виробництво танків Т-34. Вважалося, що за такий короткий термін зробити це технічно неможливо. Ісаак Мойсейович довів, що можливо. Він організовує виробництво танків в Горькому і Свердловську. Зрештою саме він зумів довести випуск бойових машин до 130 в день[4]. В 1942 р. Сталін подзвонив Зальцману в Свердловськ та особисто повідомив про призначення його наркомом танкової промисловості СРСР [5]. Тепер йому дають завдання збільшити виробництво «тридцять четвірок» на всіх заводах. І почати наказано з Кіровського в Челябінську. Завдання щодо термінів звучало жорстко: півтора місяця. Це завдання було подвійно важким. Освоюючи Т-34, завод разом з тим повинен був продовжувати випускати і важкі танки. На тому ж обладнанні, в тих самих цехах необхідно було виготовляти дві різні бойові машини. Колектив заводу, що протягом багатьох місяців займався випуском важких танків, повинен був виділити свою найбільш кваліфіковану частину для блискавичного освоєння нової машини. Тому новий нарком Зальцман в ці дні переніс свій штаб в Челябінськ.

«Танкоград» з жовтня 1942 р. був єдиним в СРСР виробником важких танків і самохідних установок. За роки війни тут було випущено їх у три рази більше, ніж вся промисловість Німеччини й окупованих нею країн. Коли в 1943 р. на полях битв з'явилися німецькі «Тигри» і штурмові установки «Фердинанд», перед Зальцманом було поставлено нове завдання – створити зброю для їхнього враження. Конструктори «Танкограду» за лічені місяці розробили і запустили у серійне виробництво потужну самохідну установку ІСУ-152, яку на фронті назвали «Звіробоем». А коли наприкінці 1943 р. на полях битв з'являється важкий танк ІС, стає очевидним факт безнадійної поразки німецьких зброярів у змаганні з радянською промисловістю.

За роки війни під керівництвом І. М. Зальцмана було випущено понад 18 тисяч танків і самохідних установок, 48 тис. дизельних двигунів до них, потужність артилерійського озброєння важких танків збільшилася майже в п'ять з половиною разів, було покращено маневреність і рухливість машин. За видатні заслуги Ісааку Мойсейовичу було присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці, присуджена Сталінська премія, а також три ордени Леніна. А в січні 1945 р. він став генерал-майором інженерно-танкової служби.

Нарешті прийшла довгоочікувана перемога. Один з робітників заводу Іван Грабар згадував про це так: «Директор Ісаак Зальцман оголосив День Перемоги неробочим. Ми від щастя такого про всю втому забули, хоч це був перший вихідний за чотири роки. Зібрали всі гроші, скільки у кого в кишенях було, і купили відро вина. Пили і пісні співали – це була така радість!»[6].

Але невдовзі після перемоги розпочинається нова хвиля сталінських репресій. Вона торкнулася партійного і радянського керівництва Ленінграду та області. Ці драматичні події не оминули також і І. М. Зальцмана, який звісно був особисто знайомий з багатьма заарештованими керівниками. Будучи порядною людиною, він рішуче відмовився дати неправдиві свідчення проти них. Таку поведінку Сталін не пробачив. Правда, арештувати знаменитого директора «Танкодрому» влада не наважилася. Його не позбавили життя, не ув'язнили, але виключили з партії, звільнили з посади, відправили працювати звичайним майстром невеликого заводу. Про заслуги перед країною забули на довгі роки.

Лише після смерті вождя в період десталінізації І. М. Зальцман повернувся в Ленінград, де його пам'ятали і поважали. Йому надали житло і запропонували керівну посаду. В Ленінграді він став директором механічного заводу, який на той момент ще навіть не був збудований. Знову знадобився великий талант Ісаака Мойсейовича як організатора виробництва. Понад двадцять років він

пропрацював директором цього заводу. Лише у віці 80-ти років невтомний Ісаак Зальцман вийшов на пенсію. Земне життя завершив 17 липня 1988 р.

І. М. Зальцман – один із тих, хто викував перемогу, забезпечивши Червону армію першокласними танками. Він був чесною і скромною людиною, спокійно приймав усі виклики життя і завжди пам’ятав, що був сином простого ремісника з маленького українського міста.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Федоров А. Н. Танковый король и опальный генерал: рождение легенды об Исааке Зальцмане / А. Н. Федоров // Новейшая история России. – 2016. – № 1. – С.110.

2. Гвоздецкий В. Л. И. М. Зальцман как типичный представитель когорты промышленных руководителей военных лет / В. Л. Гвоздецкий // Танкпром, век XX: история, историография, источники, музейное воплощение: Сб. науч. ст. Нижний Тагил, 2013. – С. 148.

3. Забытые имена. Танковый король Исаак Зальцман [Электронный ресурс]: [Веб-сайт]. – Режим доступа: <http://amnesia.pavelbers.com/Zabitie%20imena%2089.htm>. – Назва з екрана.

4. Марк Штейнберг: Взлет и падение «танкового бога» [Электронный ресурс]: [Веб-сайт]. – Режим доступа: <http://club.berkovich-zametki.com/?p=5460>. – Назва з екрана.

5. Александрова И. С., Бесов Л. М. «Танковый король» Другої світової війни / И. С. Александрова, Л. М. Бесов // Наука та наукознавство, – 2007. – № 1. – С.142.

6. Ветеран «Танкограда»: 9 мая 1945-го стал первым выходящим за четыре года [Электронный ресурс]: [Веб-сайт]. – Режим доступа: http://www.aif.ru/society/history/veteran_tankograda_9_maya_1945-go_stal_pervym_vyhodnym_za_chetyre_goda. Назва з екрана.

Лагодич Назар Романович — студент групи ІГМ-176, факультет машинобудування та транспорту, Вінницький національний технічний університет, Вінниця, e-mail: lagodich.nazar@gmail.com.

Пономаренко Алла Борисівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільно-політичних наук, Вінницький національний технічний університет, e-mail: allapon96@gmail.com.

Lagodich Nazar R. - student of group ІГМ-176, Faculty of Mechanical Engineering and Transport, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, e-mail: lagodich.nazar@gmail.com.

Ponomarenko Alla B. – PhD in History, Assistant Professor of the Sociopolitical Sciences Chair, Vinnytsya National Technical University, Vinnytsia.